

חודש אב – החודש החמישי

מים ראשונים: ברוב שנים, חלה פרשת מסעי, בין כשהיא מחוברת עם פרשת מטות בין אם היא לעצמה, בסמוך לראש חודש אב, יום-יומיים לפניו או אחריו, או בראש חודש אב עצמו. זאת משום שפרשת דברים לעולם תחול לפני תשעה באב (ופרשת ואתחנן-נחמו תמיד לאחריו). ראה שולחן ערוך סימן תכת, הכלל: "פקדו ופסחו, מנו ועצרו, צומו וצלו, קומו ותקעו". לפיכך מצאנו מקום לסטות מפרשת השבוע ולהקדיש את הדף לחודש אב, הוא "החודש החמישי" במקרא, שהרי ניסן הוא "ראש חודשים".

משנה תענית פרק ד משנה ו

חמישה דברים אירעו את אבותינו בשבעה עשר בתמוז וחמישה בתשעה באב. בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות¹ ובטל התמיד והובקעה העיר ושרף אפוסטמוס את התורה והעמיד צלם בהיכל. בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ וחרב הבית בראשונה ובשניה ונלכדה ביתר ונחרשה העיר.² משנכנס אב ממעטין בשמחה.³

גמרא תענית דף כט עמוד א

משנכנס אב ממעטין בשמחה וכו' אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב: כשם שמשנכנס אב ממעטין בשמחה - כך משנכנס אדר מרבין בשמחה.⁴

ירמיהו פרק כח פסוקים א-ז⁵

וַיְהִי בַשָּׁנָה הַהִיא בְּרֵאשִׁית מַמְלַכְתְּךָ צְדָקָה מְלֻדֵי-יְהוָה בַּשָּׁנָה הַרְבַּעִית בַּחֹדֶשׁ הַחֲמִישִׁי אָמַר אֱלִי הַנְּנִיחַ בְּרַעְיוֹר הַנְּבִיא אֲשֶׁר מַגְבִּיעוֹן בְּבֵית ה' לְעֵינַי הַפְּהַנִּים וְכָל-הַעַם לֵאמֹר ... בְּעוֹד שְׁנָתַיִם יָמִים אֲנִי מְשִׁיב אֶל-הַמְּקוֹם הַזֶּה אֶת-כָּל-כְּלֵי בֵּית ה' אֲשֶׁר לָקַח נְבוּכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ-בָּבֶל מִן-הַמְּקוֹם הַזֶּה וַיָּבִיֵאם בָּבֶל: ... וַיֹּאמֶר יְרֵמְיָה הַנְּבִיא אָמֵן כֹּן יַעֲשֶׂה ה' יָקָם ה' אֶת-דְּבָרֶיךָ אֲשֶׁר נְבִאֲתָה לְהָשִׁיב כָּלֵי בֵּית ה' וְכָל-הַגּוֹלָה מִבָּבֶל אֶל-הַמְּקוֹם הַזֶּה: אֲדַשְׁמַעְנָא הַדְּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי דֹבֵר בְּאָזְנֶיךָ וּבְאָזְנֵי כָל-הָעָם:⁶

¹ וכך הוא, בעקבות המשנה, בכל מקום: "נשתברו הלוחות" ולא "נעשה העגל". והרי שבירת הלוחות הייתה התוצאה, ואפילו מעין כפרה, לא המעשה החמור שבגינו שבר משה את הלוחות. ראה המדרשים שמשבחים את משה: "יישר כוחך ששיברת" (בבא בתרא יד ע"ב, רש"י דברים לד יב) "והסכים הקב"ה עמו" (דברים רבה ה יג). ו"לוחות ושברי לוחות בארון". האם על שבירת הלוחות אנו צמים ואבלים ב"ז בתמוז או על מעשה העגל? האם המשנה נוקטת כאן לשון נקייה וחסה על כבודם של ישראל?

² ראה בגמרא שם, תענית כט ע"א שעושה את החשבון המדויק מנין לנו ששבירת הלוחות הייתה ב"ז בתמוז, וחטא המרגלים בתשעה באב (ראה שם המשפט: "אתם בכיתם בכיה של חנם - ואני קובע לכם בכיה לדורות"), וכן החשבון של בית ראשון ובית שני שבעצם נע בימים ז-י באב. סיפור ביתר וחרישת העיר ירושלים קשורים למרד בר כוכבא שאירע שישים שנה ועוד לאחר חורבן המקדש, ועל פי מסורת חז"ל חרבה ביתר חמישים ושניים שנה לאחר חורבן ירושלים. וחרישת ירושלים קשורה, כך מסתבר, לייסודה של העיר איליה קפיטולינה. ראה דברינו חורבן ביתר בתשעה באב.

³ סתמה המשנה מהו מיעוט השמחה מתחילת חודש אב והתמקדה שם בהמשך במיעוט השמחה וסימני האבל של השבוע שבו חל תשעה באב: "שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסור מלספור ומלכבס ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת וכו'". רב פפא, בגמרא תענית, ממליץ לבן ישראל למעט בהתדיינות עם מי שאינו יהודי משום "דריע מזליה". את מיעוט השמחה מראש חודש מצאנו במסכת יבמות מג ע"ב, אגב דיון באירוסין ונישואין של אישה גרושה או אלמנה שצריכה להמתין שלושה חודשים: "דתניא: מראש חדש ועד התענית - העם ממעטין מעסקיהן מלישא ומליתן, מלבנות ולנטוע, ומליארס ומלישא; שבת שחל תשעה באב בתוכה - אסור לספור ולכבס (ואסור ליארס); ויש אומרים: כל החודש אסור". אבל אנחנו מבקשים ללכת בכיוון אחר ולהתמקד באירועים נוספים שאירעו בחודש אב.

⁴ מקור הביטוי "משנכנס אדר מרבין בשמחה" הוא כאן, במסכת תענית! אגב מיעוט השמחה של חודש אב, דורש רב יהודה משמו של רב, כמשקל נגד, שיש להרבות בשמחה משנכנס אדר. חודש אב מזכה לחודש אדר. וגם דקדקו להלכה שממעטים אין פירושו מפסיקים לגמרי רק ממעטים כמו שמשנתמם בגמרא שם. וראה בית הבחירה למאירי מסכת תענית כז ע"ב: "ובמסכת יבמות מ"ג א' פירשוה שממעטים בעסקיהם מלישא וליתן מלבנות ומלנטוע מלארס ומלינשא ופירושה בבנין ונטיעה של שמחה ובסעודת אירוסין הא לארס מותר אף בט' באב מחשש שמא יקדמנו אחר ובגמרא פירשו שכמו שמשנכנס אב ממעטים בשמחה כך משנכנס אדר מרבין בשמחה הכל הערה שראוי להתפלל ולהודות לאל בכל עת ובכל זמן כפי הנאות למה שאירע באותו זמן וכן שצריך לברך על הטובה ועל הרעה כמו שהתבאר". ועוד נחזור לסימטריה שבין אב לאדר.

⁵ בדילוגים. מומלץ מאד לקרוא את הפסוקים בשלמותם במקור. הערה זו נכונה גם לכל ציטוטי המקרא שלהלן.

⁶ אין זה האזכור הראשון של "החודש החמישי" במקרא, אבל בהקשר עם חורבן בית ראשון הוא הראשון ומקדים את "החודש החמישי" של החורבן. גלות בית ראשון וסופו הייתה בשלבים. תחילה מרד יהויקים בנבוכדנצאר ובעקבות זה באה גלות החרש והמסגר' כמתואר במלכים ב פרק כד. נבוכדנצאר ממנה את צדקיהו למלך במקום אביו יהויכין אותו הגלה לבבל, יחד עם "השרים וגיבורי החיל". בתקופת צדקיהו הייתה ממלכת יהודה במצב כנוע וירוד וצדקיהו ניסה לתמרן, ללא הצלחה, בין מצרים ובבל. בשנה התשיעית למלכות צדקיהו בא הקץ הסופי על ממלכת יהודה וחורבן בית ראשון, כמתואר במלכים ב פרק כה וברמיהו פרק לט. האירוע הנזכר

מלכים ב פרק כה פסוק ח ואילך

וּבַחֲדָשׁ הַחֲמִישִׁי בַשְּׁבַעַה לַחֲדָשׁ הַיָּמָה תִּשְׁעֶעֶשְׂרֶה שָׁנָה לְמַלְכּוֹ בְּכַדְנָאֲצָר מֶלֶךְ־בָּבֶל בָּא בְּבוֹרְאֵדָן רַב־טַבָּחִים עִבְדֵי מֶלֶךְ־בָּבֶל יְרוּשָׁלַם: וַיִּשְׂרֹף אֶת־בֵּית־ה' וְאֶת־בַּיִת הַמֶּלֶךְ וְאֶת כָּל־בְּיַתֵי יְרוּשָׁלַם וְאֶת־כָּל־בַּיִת גְּדוֹל שָׂרָף בָּאֵשׁ: וְאֶת־חֹמֹת יְרוּשָׁלַם סָבִיב נָתַצוּ כַּלְחִיל כְּשָׂדִים אֲשֶׁר רַב־טַבָּחִים: וְאֶת יֵתֶר הָעַם הַנִּשְׁאָרִים בָּעִיר ... וְאֶת יֵתֶר הַהֶמּוֹן הַגֶּלְהָ בְּבוֹרְאֵדָן רַב־טַבָּחִים: וּמִדֶּלֶת הָאָרֶץ הִשְׁאִיר רַב־טַבָּחִים לְכַרְמִים וּלְגִנְבִים.⁷

ירמיהו תחילת פרק א

דְּבָרֵי יִרְמְיָהוּ בְּרַחֲלֵקְיָהוּ מֶרְהַבְּהִנִּים אֲשֶׁר בַּעֲנֹתוֹת בָּאָרֶץ בְּנִימָן: אֲשֶׁר הָיָה דְּבָרָהּ אֵלָיו בְּיָמֵי יִאֲשִׁיָּהוּ בְּרֶאֱמוֹן מֶלֶךְ יְהוּדָה בְּשֵׁלֶשׁ־עֶשְׂרֶה שָׁנָה לְמַלְכוֹ: וַיְהִי בְּיָמֵי יְהוֹנָקִים בְּרִיאֲשִׁיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה עַד־תָּמָס עֲשֵׂתִי עֲשֶׂרֶה שָׁנָה לְצַדִּיקְיָהוּ בֶן־יִאֲשִׁיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה עַד־גְּלוֹת יְרוּשָׁלַם בַּחֲדָשׁ הַחֲמִישִׁי.⁸

יחזקאל פרק כ פסוק א

וַיְהִי בַשְּׁנָה הַשְּׁבִיעִית בְּחֲמִשִּׁי בַּעֲשׂוֹר לַחֲדָשׁ בָּאוּ אַנְשִׁים מִזְקֵנֵי יִשְׂרָאֵל לְדַרְשׁ אֶת־ה' וַיָּשׁוּבוּ לִפְנֵי.⁹

עזרא פרק ז פסוקים ח-י

וַיָּבֵא יְרוּשָׁלַם בַּחֲדָשׁ הַחֲמִישִׁי הַיָּמָה שְׁבִיעִית לְמַלְכּוֹ: כִּי בָאֵחָד לַחֲדָשׁ הָרִאשׁוֹן הוּא יָסַד הַמַּעֲלָה מִבָּבֶל וּבָאֵחָד לַחֲדָשׁ הַחֲמִישִׁי בָּא אֶל־יְרוּשָׁלַם כְּנִדְאֲלֵהוּ הַטּוֹבָה עָלָיו: כִּי עָרָא הַכִּין לָבֹו לְדַרְשׁ אֶת־תּוֹרַת ה' וְלַעֲשׂוֹת וּלְלַמֵּד בְּיִשְׂרָאֵל חֶק וּמִשְׁפָּט.¹⁰

למעלה הוא באותה תקופה קשה של מלכות צדקיהו השפלה. חנניה בן עזור מתנבא שמלכות בבל תישבר ובעוד שנתיים יחזרו ליהודה כל גולי גלות יהויכין וכלי בית ה': "כי אשבור את עול מלך בבל". על מנת להמחיש את דבריו, לוקח חנניה את העול ("המוטה") שהיה על צווארו של ירמיהו, כסמל לעבוד את מלך בבל ולא למרוד בו, ושובר אותו. ירמיהו עונה לו בלשונו היום: הלואי וכך יהיה, אלא שאתה דובר שקר וסופה של מלכות יהודה נחרץ. ראה התייחסות המדרש לעימות ירמיהו וחנניה בן עזור בספרי דברים פ'סקא קעז, גמרא סנהדרין פט ע"א, מדרש תנחומא וירא יג ועוד. מה שחשוב לנו בכל זה הוא התאריך. כל זה קורה בחודש החמישי הוא חודש אב, חמש שנים לפני החורבן שיבוא באותו החודש.

⁷ וחזור התיאור כמעט מילה במילה בספר ירמיהו פרק נב מפסוק יב ואילך (בהבדל תאריכים קטן של שלושה ימים: ז' באב או י' באב, בכל מקרה לא מוזכר ט' באב). זה המקור לחורבן בית ראשון בחודש אב. ומסורת חז"ל שזהו גם מועד חורבן בית שני כלשון המשנה לעיל: "וחרב הבית בראשונה ובשניה ונלכדה ביתר ונחרשה העיר". ראה גם יוסף בן מתתיהו, מלחמות היהודים ברומאים, ספר שישי סוף פרק ד: "ומי לא ישתומם על מועד החורבן הנכון לתקופת הימים? כי קץ הבית השני שמר את החודש והיום, אשר בו נשרף הבית הראשון ביד הבבלים".

⁸ החודש החמישי תוחם וחותם את נבואת ירמיהו כנזכר מיד בראש הספר. ירמיהו, נביא החורבן, פועל בשלהי בית ראשון, בתקופה של כארבעים שנה, משנת 13 למלך יאשיהו "עד גלות ירושלים בחודש החמישי". תקופת הזוהר הקצרה של יאשיהו, אביו של יהויכין, בו מחוזק בדק בית המקדש (בשנייה), מתגלה ספר התורה ונכרתת ברית חדשה "לפני ה'", חלפה ועבר רישומה. ראה תיאורה במלכים ב פרק כב. מכאן ואילך, מתדרדרת מלכות יהודה, רוחנית ומדינית, כשהיא נתונה בין הפטיש לסדן של מאבקי הכוחות בין שתי המעצמות: מצרים ובלל. אלא שירמיהו ממשיך לפעול גם אחרי "החודש החמישי" ומנסה לשמר את שארית יהודה בארץ, כמתואר בספרו בפרקים מ-מד (מה שמופיע בקצרה בסוף ספר מלכים ב). אירועים אלה, לאחר "החודש החמישי" ממחישים את האפשרות של שמירה על גחלת היישוב בארץ גם אחרי החורבן, עד שוב עיקר הגולים מגלותם, ואת האסון של רצח גדליה. צום גדליה, "הצום השביעי" הוא המשך ישיר של "הצום החמישי" (זכריה פרק ח). גם אחרי חורבן בית שני, גם אחרי מרד בר כוכבא, נשמר היישוב בארץ ואף זכה לתקופות עדנה, בתקופת התנאים, חכמי המשנה, מדרשי ההלכה, תוספתא והתלמוד הירושלמי.

⁹ והנביא יחזקאל לא מפרט מהי דרישה זו של זקני ישראל בגולת בבל שם ישב איתם, ומיד שופך עליהם את נבואת זעמו: "וַיְהִי דְבַר ה' אֵלַי לֵאמֹר: בְּרִאֲדָם דָּבַר אֶת־זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם כֹּה אָמַר אֲדֹנָי ה' הַלְדַרְשׁ אֶתִּי אַתֶּם בָּאִים חִי אֲנִי אִם־אֲדַרְשׁ לָכֶם וְאָנֹכִי אֲדֹנָי ה'." נראה שהחסבר במשך הפרק בפסוק לב, כשהנביא גוער בהם: "וְהַעֲלֶה עֲלֵי־וַיְחַקֵּם הָיוּ לֹא תִהְיֶה אֲשֶׁר אַתֶּם אֹמְרִים נְהִיָּה כְּגוֹיִם כְּמִשְׁפָּחוֹת הָאֲרָצוֹת לְשִׁירָתָ עֵץ וְאֶבֶן". הדרישה של זקני ישראל היא הבירור הנוקב באשר לברית בין הקב"ה ובין בני ישראל: האם היא עוד קיימת? ראה גמרא פסחים פז ע"ב שהגלות לבבל איננה מקרית וסוגרת את מעגל לך לך של אברהם: "רבי יוחנן אמר: מפני ששיגרן לבית אמן. משל לאדם שכעס על אשתו, להיכן משגרה - לבית אמה". צאצאיו של אברהם חזרו לנקודת המוצא שלו "חזרו למטעתן", כלשון הגמרא שם. וכבר הרחבנו מאד בנושא נכבד זה ניתוק הברית? בדברינו [עבד שמכרו רבן](#) בתשעה באב. כאן אנו מתעניינים לדעת מתי אירע המתואר בפסוק הנ"ל? יחזקאל היה מגולי גלות יהויכין (גלות 'המסגר והחרש') שקדמה 11 שנה לחורבן בית ראשון (ראה הקדמה לספר יחזקאל בדעת מקרא). אם השנה השביעית היא לגלות יהויכין, הרי לנו שבדיוק ארבע שנים לפני חורבן הבית, בי' באב נאמרה נבואה זו. ירמיהו בארץ ישראל ויחזקאל בגולת בבל שניהם כבר מציינים את "החודש החמישי" שעתיד להיות חודש החורבן. הייאוש וחוסר התקווה נשמע בבירור הן משארית הפליטה בארץ והן מגולי בבל היושבים על נהרות בבל.

¹⁰ ראה פירוש רש"י על פסוקים אלה בספר עזרא: "בחודש החמישי - הוא חודש אב. כי באחד לחודש ניסן אותו היום היתה תחילת עלייתם מבבל ובאחד לחדש אב באו לירושלים. יסוד המעלה - יסוד תחילת העליה: כי אלוהיו - כאשר הצליחו יד הקב"ה שהיתה יד טובה עליו להצליחו בדרכיו". וכבר עמדו פרשני המקרא על הבחירה הלא-מקרית של תאריכים אלה בידי עזרא. א' בניסן הוא ראש חדשים לחדשי השנה, תחילת גאולת מצרים, יום חנוכת המשכן, וכעת גם יסוד המעלה, יום תחילת עליית עזרא (ומכאן שם המושבה), ומרמז בבירור על יסוד הבית שהוא מטרת עליית עזרא (שבסופו של דבר נוסד בכב בכסלו, חגי ב' יח). גם עשיית הפסח בדרך דווקא בא להזכיר את פסח מצרים שנעשה: "מִתְּיָנִים חֲגָרִים וְעֵלְיָכֶם בְּרִגְלֵיכֶם וּמִקְלָכֶם בְּיָדְכֶם" (שמות יב יא). וכמובן, הכניסה לירושלים בראש חודש אב דווקא. אגב, עליית עזרא היא העלייה השלישית של שיבת ציון, לאחר עליות ששבצר וזרובבל מיד עם הצהרת כורש בשנת 538 לפני הספירה. עזרא עולה 80 שנה אחריהם ונחמיה עוד אחריו וכבר התייחסו חז"ל לעיכוב זה של עזרא (מגילה טז ע"ב, שיר השירים רבה פרשה ה).

זכריה תחילת פרק ז

וַיְהִי בַשָּׁנָה אַרְבַּע לְדַרְיוֹשׁ הַמֶּלֶךְ הָיָה דְבַר־ה' אֶלְזַכְרְיָה בְּאַרְבַּעָה לַחֹדֶשׁ הַתְּשַׁעִי בְּכֶסֶלּוֹ: וַיִּשְׁלַח בֵּית־אֵל שַׂר־אַצָּר וְרִגְם מֶלֶךְ וְאַנְשָׁיו לַחֲלוֹת אֶת־פְּנֵי ה': לֵאמֹר אֲלֵהֲכַהֲנִים אֲשֶׁר לְבֵית־ה' צְבָאוֹת וְאַל־הִנְבִּיאִים לֵאמֹר הֲאֵבְכָה בַחֹדֶשׁ הַחֲמִשִּׁי הַנֶּזֶר כְּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי זֶה כְּמָה שָׁנִים.¹¹

וַיְהִי דְבַר־ה' צְבָאוֹת אֵלַי לֵאמֹר: אָמַר אֶלְכָל־עַם הָאָרֶץ וְאַל־הַכַּהֲנִים לֵאמֹר פִּרְצֵמֶתֶם וְסַפּוּד בְּחַמְיָשִׁי וּבְשַׁבְּעֵי וְזֶה שְׁבָעִים שָׁנָה הָצוּם צָמַתְנִי אֲנִי: וְכִי תֹאכְלוּ וְכִי תִשְׁתּוּ הַלּוֹא אֶתֶם הָאֲכָלִים וְאֶתֶם הַשְּׂתִים: ... כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת לֵאמֹר מִשְׁפַּט אֶמֶת שְׁפֹטוּ וְחֶסֶד וְרַחֲמִים עֲשׂוּ אִישׁ אֶת־אֲחִיו: וְאַלְמַנָּה וְיָתוּם גֵּר וְעַנִּי אֲלִתְעַשְׂקוּ וְרַעַת אִישׁ אֲחִיו אֲלִתְחַשְּׁבוּ בְלִבְבְּכֶם: ... כֹּה־אָמַר ה' צְבָאוֹת צוּם הַרְבִּיעִי וְצוּם הַחֲמִישִׁי וְצוּם הַשְּׁבִיעִי וְצוּם הָעֲשִׂירִי יִהְיֶה לְבֵית־יְהוָה לְשָׁשׂוֹן וּלְשִׂמְחָה וּלְמַעֲדִים טוֹבִים וְהָאֶמֶת וְהַשְּׁלוֹם אָהְבוּ.¹²

מסכת ראש השנה דף יח עמוד ב

דאמר רב חנא בר ביזנא אמר רב שמעון חסידא: מאי דכתיב: "כה אמר ה' צבאות צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה" - קרי להו צום, וקרי להו ששון ושמחה! בזמן שיש שלום - יהיו לששון ולשמחה. אין שלום - צום. אמר רב פפא: הכי קאמר: בזמן שיש שלום - יהיו לששון ולשמחה. יש שָׁמֵד - צום. אין שמד ואין שלום, רצו - מתענין, רצו - אין מתענין. אי הכי, תשעה באב נמי! - אמר רב פפא: שאני תשעה באב, הואיל והוכפלו בו צרות. דאמר מר: בתשעה באב חרב הבית בראשונה ובשניה, ונלכדה ביתר, ונחרשה העיר.¹³

במדבר פרק לג פסוק לח

וַיַּעַל אֶהָרֶן הַכֹּהֵן אֶל־הָרֶה עֶלְפִי ה' וַיִּמָּת שֵׁם בַּשָּׁנָה הָאַרְבָּעִים לְצֵאת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בַּחֹדֶשׁ הַחֲמִישִׁי בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ.¹⁴

רש"י בראשית פרק ח פסוק ה

¹¹ בעיצומו של מפעל בניית הבית השני, אשר טרם הושלם, באים שבי ציון הראשונים, בראשם בית אל שר-עצר ורגם מלך (אישים פחות ידועים מתקופת שבי ציון), ושואלים את הכהנים והנביאים האם להמשיך ולקיים את צום "החודש החמישי" (שאר הצומות לא מוזכרים) כאשר עשו בגולת בבל וגם בארץ ישראל עד עתה, או שמא הגיעה העת - מזבח כבר יש, בית המקדש בתהליך בנייה (הושלם שנתיים אחרי נבואה זו) ויש יהודים בארץ ישראל - שמא הגיעה העת לחדול ממנהגי האבלות של "החודש החמישי"? ראה אגב פירוש דעת מקרא שמתארך את האירוע הזה לשנת 518 לפני הספירה, עשרים שנה לאחר ראשוני שיבת ציון.

¹² תשובת הנביא זכריה היא ארוכה ומשתרעת על יתרת פרק ז וכל פרק ח (כך עפ"י פירוש דעת מקרא) וקשה לדעת בסוף מה באמת התשובה שנתן הנביא לשואלים. וודאי שאין הצום עיקר. את זה כבר אמרו נביאים לפני זכריה כמו דברי הנביא ישעיהו בפרק נח שאנו קוראים ביום הכיפורים: "הלא זה צום אֲבִתְרָהוּ פֶתַח חֲרֻצֹת רִשְׁעֵי הַתֵּר אֲגִדוֹת מוֹטָה וְשִׁלַּח רְצוּצִים חֲפָשִׁים וכו'". העיקר הוא עשיית צדקה, חסד, משפט אמת וכו'. ומה בכ"ז התשובה לשואלים? הפרשן היחיד שמצאנו שאומר דברים ברורים הוא אבן עזרא: "והנה התשובה שישומו אלה הימים שהיו בוכים וסופדים בהם ימי ששון ושמחה וישמרו מצות השם על פי הנביאים. וזהו והאמת והשלום אהבו ... וזאת התשובה שהשיב הנביא היא כנגד השואלים האבכה בחדש החמישי, שלא היו שומרים התורה שצום השם. והיו שואלים אם ישמרו מה שקבלו אבות על עצמם? והנה השיב הנביא יותר טוב הייתם עושים אם הייתם שומעים דברי השם ותניחו דברי האבות מאשר תשמרו דברי האבות ותניחו דברי השם הם הצדיקים הגמורים". בקיצור, אם אתם שומרים משפט וצדקה וחסד, אין יותר צומות, רק ימי שמחה. אם אינכם עושים זאת, הצומות שלכם אינם נחשבים בכל מקרה.

¹³ לכאורה, לאחר חורבן בית שני בטלים דברי הנביא זכריה וחוזר המצב שהיה לאחר חורבן בית ראשון. ולא היא, האמוראים רואים עדיין בנבואת זכריה דבר תקף, אולי משום שייחלו לגאולה קרובה, ומציעים פשרה על בסיס "המצב". כל דור והנהגתו יחליטו "מה המצב" ובהתאם לכך ינהגו ימי צום או ימי שמחה וששון. לפי הבחנה של שני מצבים בינאריים: שלום או אין שלום. ורב פפא מציע "הערכת מצב" מורכבת קצת יותר השל שלושה מצבים: שלום, שמד (רדיפות וגזירות) ומצב ביניים שאז כל אחד או ציבור יחליט אם הוא צום ונהוג דיני אבל באלה הצומות או לא. אבל כל זה לא חל על צום "החודש החמישי". מה שהיה נכון לימי התקווה הגדולה של שיבת ציון, שוב לא נכון לאחר שחרב הבית בשנית. בתשעה באב בו הוכפלו (רבו) הצרות. אך שים לב איזו צרה של "החודש החמישי" לא נזכרת כאן! חטא המרגלים! האם כל עוד יש יישוב יהודי בארץ ישראל, חטא המרגלים נסלח ונשארו רק ארבעה סיבות לצום "החודש החמישי"?

¹⁴ נגלגל את ספר התנ"ך לאחר ונגיע ל"חודש החמישי" היחיד שנזכר בתורה הקשור במות אהרון, בראש חודש (החודש החמישי של חטא המרגלים שהזכרנו לעיל אגב חורבן הבית, הוא עפ"י חשבון שהגמרא בתענית כט ע"ב עושה שם, בדומה לחישוב התאריך "ז' בתמוז של שבירת הלוחות, שניהם אינם מתוארכים במקרא). מות אהרון מתואר לראשונה בספר במדבר בפרק כ, לאחר מות מרים "בחודש הראשון" ולאחר חטא מי מריבה, ואינו מתוארך. כאן, משלימה התורה את השנה, החודש והיום בו מת אהרון, ומכאן אנו יודעים שגם פרק כ בספר במדבר שאין בו תיאור, רק תיאור כללי: "ויבואו בני ישראל כל העדה" מדבר ציין", הוא בשנת הארבעים לצאת בני ישראל ממצרים ותמו מתי מדבר למות. ראה דברינו [שנות המדבר העלומות](#) וכן [מות אהרון](#) בפרשת חוקת. ואנו מציעים לקשר את מות אהרון בראש חודש אב ("משנכנס אב ממעטים בשמחה"), דרך תשעה באב שמזכיר תמיד את חטא המרגלים, עם ט"ו באב שבו תמו מתי מדבר לגווע. וכל זה קשור לסליחה ומחילה של יום הכיפורים ולכפרת אהרון ככהן גדול. את כל זה נראה להלן, אך קודם לכן נעשה תחנה נוספת ב"חודש החמישי" באירוע אחר לגמרי.

"בעשירי באחד לחודש נראו ראשי ההרים" - זה אב, שהוא עשירי למרחשון שהתחיל הגשם.¹⁵

פירוש הרא"ש לתורה, בראשית פרק ח פסוק ו

ותנח התיבה בחדש השביעי, בא' בסיון אחר שהתחילו המים לחסור. ויפתח נח והוא בעשרה בתמוז. וישלח את העורב, י"ז בתמוז. ולא מצאה היונה מנוח, ואומר אני מכאן רמז לתחילת החורבן שהתחיל בי"ז בתמוז שהובקעה העיר, שלא מצאו בו ישראל מנוח, שנקראו יונה ... והמתין ז' ימים ובאותן ז' ימים שלח עוד את היונה והוא חודש אב שהוא עשירי לירידה בא' לחודש. ולא יספה שוב אליו עוד כי מצאה היונה מנוח בראשי ההרים שנראו באותו היום.¹⁶

פסיקתא דרב כהנא כח סימן ב

אמר ר' לוי: כך עלתה דעתו של הקב"ה ליתן לישראל רגל אחד בכל חודש שבקיץ. בניסן פסח, באייר פסח קטן. בסיון - עצרת. ועל ידי עבירות ומעשים רעים שהיה בידם ניטלו מהם שלושה: תמוז, אב אלול. ובא תשרי ופרע לשלושתן ... אמר הקב"ה: של אחרים הוא פורע ושלו אינו פורע? תן לו משלו ויבוא ויטול את שלו. לפיכך צריך הכתוב לומר "ביום השמיני עצרת תהיה לכם".¹⁷

תענית פרק ד משנה ח - סוף המסכת

אמר רבן שמעון בן גמליאל: לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכיפורים, שבהן בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן שאולין שלא לבייש את מי שאין לו ... וחולות בכרמים.¹⁸

שבת שלום

חזק חזק ונתחזק

מחלקי המים

מים אחרונים: באורך הגלות נצמדו יותר ויותר תאריכי גלות וצרות לתשעה באב, בראשם גירוש ספרד בח' באב ה'רנ"ב. ועוד מונים את גירוש יהודי אנגליה ה'ג, פרוץ מלחמת העולם הראשונה ה'תרע"ד ורצח יהודי העיר קונסטנטיין בפרעות ת"ח-ת"ט. וכן גירוש יהודי צרפת ה'סו וכן גירוש יהודי פורטוגל ה'רנו - שניהם ב' באב שהיה תשעה באב נדחה באותה שנה. איננו יודעים אם גם ההיסטוריונים סומכים ידם על רשימה זו שהלכה ותפחה עם השנים, או שרק מסורת היא.

¹⁵ רש"י הולך פה בדרכו של סדר עולם רבה סדר פרק ד: "בעשירי באחד לחודש נראו ראשי ההרים - זה אב", וכך גם פסיקתא זוטרתא פרשת נח פרק ח סימן יב: "וכולם ל' יום חסרו הלוך וחסור עד חודש העשירי, זה אב שהוא עשירי לגשמים, והוא עיקר", ומחזק קו זה פירוש חזקוני בראשית ח ד: "קים לן שבראש חדש אב נראו ראשי ההרים ובראש חדש תשרי חזרו המים לסדרן ראשון". הרי לנו עוד אירוע בראש חודש אב, אירוע שקדם לכל השאר, שבו התחילו מי המבול להתנקז חזרה לימים ולאגמים הטבעיים והחלו ראשי ההרים להיראות (התיבה עצמה נחה על הרי אררט עוד טרם שנגלו, ברגע שגובה המים מעל ראשי ההרים ירד ל-11 אמה, ראה החשבון שעושה רש"י בראשית ח ד). והרי לנו קשר של ראש חודש אב עם התחלת חידוש חיים וצמיחה על פני האדמה.

¹⁶ הרא"ש (רבי אשר בן יחיאל, נולד באשכנז 1250?, נפטר בטולדו שבספרד 1327. מבעלי התוספות באשכנז ובצרפת שהיגר לספרד בשנת 1303 והתקבל בכבוד רב על ידי הרשב"א בברצלונה, ומאוחר יותר התמנה לרב העיר הגדולה טולדו), מחזיר אותנו, דרך חשבון ימי המבול, לקשר בין י"ז בתמוז ותשעה באב (ראה המשנה בה פתחו) - ימי בין המצרים. בימים אלה, לא מוצאת היונה, היא סמל לעם ישראל, מנוח לכף רגלה. ראה גם מדרש איכה רבה א כט שמחבר את "לא מצאה מנוח" של איכה עם "לא מצאה מנוח" של היונה אצל נח ודורש: "אילו מצאה מנוח, לא הייתה חוזרת". אבל סוף סוף, חזרו החיים למסלולם אחר המבול ונשבע הקב"ה לנח שלא יהיה עוד מבול על הארץ. וכך גם הבטיחנו הקב"ה מפי ישעיהו הנביא. ראה איך מתקשרים פסוקי הנחמה של ישעיהו בפרק נד, הפטרת פרשת כי תצא, **הנחמה החמישית - רני עקרה לא ילדה**, עם המבול: "בְּשִׁפְףֵךְ קִצְף הַסִּתְרֵתִי פָּנַי רָגַע מִמֶּךָ וּבְחִסְדֶּךָ עוֹלָם רַחֲמֵיךָ אָמַר גְּאֻלְךָ ה': כִּי־יָמִי נָח זָאת לִי אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי מֵעֶבֶר מִיַּנְח עוֹד עַל־הָאָרֶץ כֵּן נִשְׁבַּעְתִּי מִקֶּצֶף עֲלֶיךָ וּמִגֵּרֶרֶךָ: כִּי הָהָרִים יְמוּשׁוּ וְהַגְּבְעוֹת תִּמְוֹטָנָה וְחִסְדֵי מֵאֲתָךְ לֹא־יְמוּשׁוּ וּבְרִית שְׁלוֹמִי לֹא תִמוּט אָמַר מֶרְחֶמֶךָ ה'".

¹⁷ ראה נוסח מדרש זה בילקוט שמעוני תורה פרשת פינחס רמז תשפב: "אמר רבי לוי בכל חדש וחדש [שבקיץ] בקש הקב"ה ליתן לישראל מועד: בניסן נתן להם פסח, באייר נתן להם פסח קטן, בסיון נתן להם עצרת, בתמוז היה בדעתו ליתן להם מועד גדול. ועשו העגל ובטל תמוז ואב אלול, ובא תשרי ופרע להם ראש השנה ויום הכפורים והחג". מדרש זה דן בשבח שמיני עצרת שלמרות שבא בסוף חגי תשרי, הוא החג המקורי של חודש תשרי! אילולי חטאו ישראל היה ראש השנה חל בתמוז, **יום כיפור באב**, סוכות באלול ושמיני עצרת לבדו בתשרי. כבר הרחבנו לדון במדרש זה בדברינו **ייחודו של שמיני עצרת**, מה שחשוב לנו כאן הוא מיקומו של יום כיפור "בחודש החמישי". יום כפרה בחודש אב. ועכשיו שיום הכיפורים עבר לתשרי, מה עכשיו?

¹⁸ "החודש החמישי" הוא גם חודש של שמחה. ביום השביעי לתשעה באב אנו חוגגים את ט"ו באב, ללמדך שאין יושבים "שבעה". אין להבחין באבל, אלא בבנין, לבנות בתים בישראל תרתי משמע. ביום בו פסק המוות מדור מתי מדבר, אולי דרך מות אהרון שאירע בראש אותו חודש, שלם עוון חטא המרגלים וקם דור נוחלי הארץ; ביום זה יש גם לתקן את החטא ההיסטורי של השבטיות ושנאת חנם שבעטיין חרב הבית ולהתיר את עצמנו לבוא זה בזה. וכבר הרחבנו על ט"ו באב בדברינו **יום שהותרו שבטים לבוא זה בזה** והראינו את חכמתן של **בנות צלפחד** ותרומתן ליום זה. ט"ו באב הוא יום השמחה החותם את השנה. בחידוש היישוב בארץ בימינו נקשרו ליום זה מספר אירועים שכוננו ליום זה, כמו עליית מייסדי ראשון לציון על הקרקע בשנת ה'תרמ"ב (1882) והנחת אבן הפינה לאוניברסיטה העברית בשנת ה' תרע"ח (1918).

מסורת שמטרתה להעצים את תשעה באב ולהפכו לחוט השני (אדום!) המחבר רוב צרות, וכן למעט בימי אבל בלוח השנה ע"י כינוסם למועדי אבל קיימים. ועכ"פ, כדאי להעלות זכרם בתשעה באב, כפי שכבר פשט המנהג לגבי השואה.